

ВСТУП

Європейська та євроатлантична інтеграція України через освіту

*В. Мадзігон
О. Онаць*

Освіта – стратегічна галузь народного господарства України, сфера, через яку твориться майбутнє громадян. Саме сучасна українська освіта має забезпечити формування необхідних громадянину компетентностей, політико-правових та соціально - економічних знань, сприяти європейській та євроатлантичній інтеграції України.

Нормативно-правова база для цього в нашій державі створена.

Це Указ Президента України № 1861/2005 про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 р. “Про невідкладні заходи щодо подальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)”, План дій «Україна – НАТО» (22 листопада 2002 року, м. Прага), Щорічні Цільові плани «Україна – НАТО».

В Указі Президента України за № 1861/2005, зокрема, зазначено:

“Забезпечити, починаючи з 2006/2007 навчального року, включення до змісту загальної середньої та вищої освіти питань, пов’язаних з проблемами з міжнародної безпеки, діяльністю НАТО та Європейського Союзу, співробітництвом України з цими міжнародними інституціями”

Велику роль тут можуть і повинні відігравати професійні освітянські організації, такі як АКШУ, вищі навчальні заклади, науково-дослідні установи та організації.

Значний досвід цікавих проектів та ініціатив накопичено Асоціацією керівників шкіл України (АКШУ), яка створена у травні 1993 року, з жовтня є асоційованим членом Європейської Асоціації керівників шкіл (ESHA) і є одним із партнерів Академії педагогічних наук України та її інституцій.

Наша співпраця є особливо ефективною в організації обміну інформацією про нові технології, моделі і теорії управління школою; в організації спілкування керівників шкіл та інших науково-педагогічних працівників, проведення з ними регіональних, загальноукраїнських та міжнародних заходів, лекцій, зустрічей, конференцій, форумів тощо; сприяння роботі на удосконалення системи підготовки, адаптації та перепідготовки вчителів, викладачів та керівників управління освітою, керівників шкіл; співпраця з національними Асоціаціями, - членами Європейської Асоціації керівників шкіл, керівниками шкіл та педагогами інших країн світу. Тобто, ми діємо відповідно до своїх статутних завдань: відкриваємо освіту для суспільства, здійснюємо постійний діалог між владою і громадськими організаціями, розробляємо нові методи і технології навчання та виховання, формуємо науково-педагогічну культуру, професійну компетентність науковців і педагогів-практиків.

Ми намагаємося не просто говорити, визначати проблеми, а розробляти певні моделі співпраці, зокрема, з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України через освіту. Щоб навчати когось, учитись спочатку потрібно самим.

Одним важливим кроком на шляху до європейської інтеграції через освіту став Українсько - голландський проект з освітнього менеджменту «Україна – Нідерланди. Освіта і менеджмент» (UDEM), який реалізовувався у 2001 – 2003 роках АКШУ спільно з Асоціацією керівників шкіл Голландії (VVO) та школою освітнього менеджменту (NSO) при Амстердамському університеті. Проект здійснювався

директорами-практиками – членами АКШУ та науковцями – представниками установ АПН України.

Результат роботи проекту – модернізована програма підготовки та підвищення кваліфікації директора школи, навчальний посібник “Освітній менеджмент” і Базовий стандарт професійної діяльності директора школи – перший, фактично, документ, який має сприяти розвитку професійної компетентності директора школи, оскільки дає відповіді на питання: що потрібно для того, щоб стати директором і як стати успішним директором. Високою оцінкою результатів проекту, на нашу думку, є те, що експерти Світового банку визнали нашу програму базовою для навчання директорів шкіл України. І зараз АКШУ в консорціумі з Університетом менеджменту освіти (Центральним інститутом післядипломної педагогічної освіти АПН України (ЦІППО)) визначена проектом Світового банку і МОН “Рівний доступ до якісної освіти”, за компонентом 1.3 «Підвищення кваліфікації директорів шкіл» уповноваженою організацією для навчання 72 тренерів (методистів і кращих керівників шкіл) з областей України, які потім навчатимуть усіх директорів шкіл України.

Процесом європейської інтеграції охоплюються дедалі більше сфер життєдіяльності. Україна чітко визначила орієнтир на входження в освітній і науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності в контексті європейських вимог, дедалі наполегливіше працює над практичним приєднанням до Болонського процесу. Участь у міжнародних моніторингових дослідженнях якості освіти учнів (PISA, TIMMS), проведення зовнішнього незалежного тестування випускників шкіл і багато іншого вимагає застосування сучасних методик педагогічного оцінювання безпосередньо у школі, оволодіння ними кожним учителем і керівником школи, а також проведення наукових досліджень, науково-методичного супроводу цього процесу.

Вивчення досвіду зарубіжних колег, бажання навчатися, створювати тести самим, сприяла участь членів АКШУ та науковців предметних лабораторій Інституту педагогіки АПН України в Україно-європейському проекті Програми TEMPUS/TASIS TRAST “Справедливе оцінювання”, метою якого було запровадження сучасних методів та технологій педагогічного оцінювання у практику педагогічної діяльності у школах, училищах, коледжах, університетах. Проект здійснювався протягом 2005-2007 років членами консорціуму: III Римський Університет (Італія), Центр тестування МОЗ України, ЦІППО АПН України, АКШУ, Центр дистанційної освіти Національної академії державного управління, Ноттінгемський університет (Великобританія).

Продуктивною стала спільна участь у створенні творчих груп і написанні підручників з педагогічного оцінювання з навчальних предметів для вчителів; навчання на дистанційних курсах; створення і презентація матеріалів результатів Проекту на засіданні Всеукраїнського клубу АКШУ і газети „Директор школи” для директорів шкіл, семінари, конкурси, круглі столи для керівників шкіл та вчителів на базі шкіл, представники яких були учасниками Проекту у регіонах; презентація навчальних посібників „Основи педагогічного оцінювання”, «Педагогічне оцінювання і тестування»; інформування членів АКШУ, всіх керівників шкіл та науковців про світові події педагогічного оцінювання; участь у круглих столах, Всеукраїнських та Міжнародних конференціях з питань педагогічного оцінювання, здійснення обміну досвідом із зарубіжними партнерами, співпраця з Асоціацією педагогічного оцінювання Європи і створення Української Асоціації педагогічного оцінювання, що також сприяло входженню України в європейський та євроатлантичний простір.

Успіх становлення України в європейському просторі залежить від того, як система освіти реагує на потреби суспільства сьогодні. Підтвердженням цього є також спільна діяльність Асоціації керівників шкіл м. Києва спільно з МФ “Відродження”, які розробили інтегрований навчальний курс “Європейські студії”.

Цей курс користується популярністю, приєднуються до його вивчення все нові і нові школи.

Реалізується цей курс в школах України як окремий предмет чи курс за вибором; інтегрована, міжпредметна форма роботи; позакласна та позашкільна діяльність; як елементи роботи шкільних клубів і об'єднань; як елемент, що впроваджується засобами інформаційних та комунікаційних технологій. Це знання про Європу та для Європи. Розроблене учасниками проекту навчально-методичне забезпечення отримало гриф МОН України. На сьогодні активними учасниками "Європейських студій" є більше 200 шкіл України.

Ми вважаємо, що просвітницька робота щодо євроінтеграції потрібна особливо учням і молоді, тому АКШУ спільно з партнерами особливу увагу приділяють вихованню лідерів учнівського самоврядування, проводять різноманітні заходи для учнівської молоді: з 1997 року проводиться Всеукраїнська та регіональні ділові ігри для старшокласників "Модель ООН", "Від Магдебурзького права до муніципального самоврядування", Форум старшокласників "Проектуємо Європу майбутнього", "Комісія НАТО в Україні" тощо.

Щоб Україна відповідала стандартам країн ЄС, нам потрібно спочатку побудувати Європу у себе в країні, у себе у під'їзді, у школі, в установі тоді західний кордон України не стане східним кордоном ЄС. Географічно Україна в Європі. Молодь має зрозуміти, що перед нею стоїть завдання – наблизити Європу якомога ближче і більше інтегруватися: через вивчення мов, свідоме навчання, активну громадянську позицію, небайдужість, готовність іти малими кроками – тоді й зможемо отримати найбільші переваги від перспективи інтеграції України у Європу.

Під час Всеукраїнського форуму старшокласників "Проектуємо Європу майбутнього" наші учні - молоді люди зробили висновок, що процеси європейської та євроатлантичної інтеграції взаємопов'язані. Вони порівнювали умови і завдання створення ЄС і НАТО (політико – економічний, більше військово - політичний характер) і аналізували плани дій Україна – НАТО та Україна - ЄС і знайшли багато спільного для завдань України, зокрема: питання верховенства права, здійснення судової та правової реформ, боротьби з корупцією, забезпечення поваги до прав людини та основних свобод тощо. Учні стверджують, що успішне виконання Україною заходів набуття членства в НАТО значно сприятиме її інтеграції в ЄС.

Ще одним проектом, який сприяв євроінтеграції України став проект "Громадянська освіта – Україна". Це програма Європейського Союзу для України (березень 2005 – березень 2008). Члени АКШУ і науковці АПН, зокрема, працівники Інституту педагогіки АПН України брали участь у спільних заходах: у дослідженнях стану викладання ГО у школі, аналізі інструментарію, розвитку шкільного самоврядування, зв'язків з батьками та громадськістю. За підтримки проекту розроблено сайт АКШУ, спільно проведено міжнародну конференцію "Європейський вимір в освіті: виховуємо громадянина" (15,16 грудня 2006 р.). Проектом підтримано чотири громадські освітянські організації. Це дало можливість ознайомитися з досвідом громадянської освіти в країнах Європейського Союзу і дізнатися, що як обов'язковий предмет, вона вивчається у Австрії, Англії, Італії, Норвегії, Словаччині; як окремий предмет з елементами інтеграції - у Болгарії, Кіпрі, Франції, Греції, Люксембурзі, Польщі, Швеції; як інтегрований до інших предметів – більшість інших країн! Це є надзвичайно важливим для нас, адже надає можливості використовувати різні варіанти впровадження громадянської освіти та формувати громадянське суспільство.

Міжнародні експерти проекту «Громадянська освіта - Україна» брали активну участь у роботі Всеукраїнського клубу директорів шкіл, організованого АКШУ і редакцією газети "Директор школи" у 2005 році, наприклад, Кріс Уоллер розповів, що

роль ГО у формуванні життєвої компетентності учня на прикладі досвіду Англії, Карлхайнц Дюрр виступив з цікавою доповіддю: “Європа як ідея”, Ярослав Калоус - “Громадянська освіта у Чехії”, Міжнародний керівник команди Девід Ройл - “Освіта для цінностей і громадянства” і багато інших.

У рамках проектів “Євростудії у школі” та “Громадянська освіта - Україна” протягом 3-х років члени АКШУ та науковці АПН разом з лідерами учнівського самоврядування беруть участь у семінарах, які проводить Інститут Громадянської освіти Землі Баден Вюртембер (Німеччина), з відвідування Ради Європи та Європарламенту в Страсбурзі, що відіграє велику роль у формуванні активної громадської позиції і дітей, і дорослих.

Для успіху курсу європейської та євроатлантичної інтеграції України потрібна підтримка суспільства. Про це переконливо свідчить досвід країн – сусідів України, зокрема Польщі, Словачії та інших. На жаль, серед широких верств в суспільстві бракує обізнаності та розуміння того, яким чином вступ до ЄС і НАТО сприятиме посиленню безпеки і покращенню життя звичайного громадянина, досягнення ним відповідних норм і критеріїв життя, успішного здійснення реформ в Україні, усвідомлення кожним своєї приналежності до європейської спільноти, формування позитивного іміджу ЄС, НАТО та інших міжнародних структур.

Тому для нас є цінним досвід Польщі, адже її шлях до НАТО теж не був простим. Усвідомлення нашими сусідами проблематики міжнародної безпеки і НАТО, її міжнародного, національного та регіонального рівнів сприяли введенню цих питань до обов’язкової програми в усіх польських школах. Центральний осередок підвищення кваліфікації вчителів Польщі, реалізуючи державну політику, розробив Освітній пакет “Польща в НАТО”, у якому систематизовано відомості про Альянс, напрацьовано методики запровадження роботи з цим Пакетом у школах.

З урахуванням досвіду Центрального осередку вдосконалення вчителів Польщі Асоціація керівників шкіл України (АКШУ) у партнерстві з Громадською Лігою НАТО ініціювали у 2005 році проект інформування педагогічної, батьківської громадськості, учнівської молоді, населення про шляхи європейської та євроатлантичної інтеграції через освіту, про освіту заради безпеки.

За сприяння Посольства Республіки Польща в Україні нами було здійснено переклад з польської на українську мову міждисциплінарного Освітнього пакету “Польща в НАТО”, який і сьогодні є важливою інформаційною складовою вивчення різних вимірів безпеки та підготовки у 2006 році Освітнього пакету “Євроатлантична інтеграція: досвід Польщі і України” - 1. У 2007 році - Освітнього пакету “Євроатлантична інтеграція: досвід Польщі і України” – 2.

Протягом 2006, 2007, 2008 року на базі Центрального осередку було також організовано (за підтримки МО та МЗС Польщі, Посольства України в Польщі) в рамках закордонної допомоги МЗС Польщі було організовано 12 семінарів щодо підготовки тренерів з питань діяльності євроклубів, громадянської освіти, міжкультурної освіти у школі, європейської та євроатлантичної інтеграції (близько 300 осіб).

З 2005 року Асоціація керівників шкіл України та Громадська Ліга Україна-НАТО, за підтримки, в першу чергу, Посольства Республіки Польща в Україні та інших організацій (а в 2008 році за офіційної підтримки МОН України) успішно проводять Конкурс “Безпечна Україна. Безпечна Європа. Безпечний світ”, який є своєрідним продовженням конкурсу «Безпечна Польща. Безпечна Європа. Безпечний Світ».

Мета Конкурсу: поширення інформації та знань у сфері освіти для безпеки та сприяння патріотичному вихованню молоді через поглиблення розуміння діяльності міжнародних організацій, які відповідають за безпеку в світі з особливою увагою до місця і участі України та Польщі в міжнародних структурах безпеки; зацікавлення

молоді проблематикою багатосторонніх міжнародних відносин, через відповідне реагування і відчуття відповідальності за прийняття спільних рішень та усвідомлення нових цивілізаційних загроз у сучасному світі, їх сприйняття і вирішення; сприяння створенню в навчальних закладах необхідної інформаційної бази кабінетів, куточків та бібліотечок з зазначених питань; сприяння взаємодії влади, навчальних закладів та громадських організації у поширенні кращого вітчизняного та міжнародного досвіду. Підкреслення ролі і участі України та інших країн у міжнародних структурах безпеки; зацікавлення молоді проблематикою багатосторонніх міжнародних відносин; формування почуття відповідальності за прийняття спільних рішень та усвідомлення нових цивілізаційних загроз у сучасному світі, їх сприйняття і вирішення; сприяння взаємодії влади, навчальних закладів та громадських організації у поширенні кращого вітчизняного та міжнародного досвіду з цих питань; поглиблення міжнародної співпраці; запровадження сучасних інтерактивних форм навчання.

Конкурс відбувається протягом вересня – листопада (грудня) у загальноосвітніх та позашкільних закладах України незалежно від типу, форми власності та підпорядкування.

Конкурс включає три етапи: Шкільний (вересень - жовтень), Обласний (регіональний) (жовтень - листопад), Всеукраїнський (листопад - грудень). Все більше учнів, педагогів і батьків проявляють до нього інтерес.

За час діяльності в проектах з питань європейської та євроатлантичної інтеграції проведено змістовно Літню школу АКШУ за підтримки Посольств Республіки Польща і Словацької Республіки, Інституту євроатлантичної інтеграції України та інших організації спільно з МОН та АПН України.

Всього за цей період проведено більше 40 семінарів-тренінгів, 4 засідання Всеукраїнського клубу «Директор школи», 4 конференції.

Учасниками проектів розроблені програми курсів за вибором (факультативів) «Україна – НАТО», «Євроатлантична інтеграція і безпека України», які пройшли апробацію у пілотних школах АКШУ.

Завершується робота над електронною версією навчально-методичного посібника «Європейська і євроатлантична інтеграція України через освіту», який став результатом реалізації проекту „Розробка запровадження і поширення міжнародних тренінгових курсів з питань євроатлантичної інтеграції”, що здійснювався за підтримки МФ «Відродження» та Фондації ім. С.Баторія.

Безумовно, така діяльність позитивно вплинула і на імідж Асоціації керівників шкіл України. Зокрема, зміцніла і розширилась співпраця АКШУ з установами АПН України, інститутами післядипломної педагогічної освіти, методичними службами в областях, з іншими громадськими організаціями. Здійснюється плідна співпраця АКШУ спільно з АПН України з Центральним Осередком Удосконалення Вчителів Польщі. Членів АКШУ запрошують інші організації для участі в усіх заходах з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, Маємо можливість отримати найновіші інформаційні матеріали. Позитивні результати є щодо створення і збільшення кількісно місцевих осередків АКШУ, активізація їх діяльності, оскільки вони залучаються до організації і проведення тренінгів та конкурсів тощо (Цюрупинськ Херсонської обл., Донецька обл., Комсомольськ, Олександрія, Хмельницький, Сумська обл., Житомирська, Кіровоградська обл. та інші).

Організуються впродовж двох років партнерські українсько - польські обміни вчителів і учнів (по лінії PAUSI), активізувалася робота з Посольствами і представництвами, недержавними і державними міжнародними організаціями.

Школи АКШУ стають ініціаторами проведення всеукраїнських і міжнародних конкурсів, форумів, ділових ігор, клубів тощо.

У 2008 році розпочався Спільний проект АКШУ та Інституту трансформації

суспільства (директор О.І. Соскін) за підтримки Посольства Республіки Польща в Україні "Взаємодія місцевої влади та освітянської спільноти заради формування європейськїорієнтованого громадянського суспільства" у Полтавській та Вінницькій областях протягом жовтня – листопада 2008 року.

Модель центрів євроатлантичної інтеграції в регіонах України розробив Інститут трансформації суспільства.

Місія регіональних центрів: підготовка української громадськості до інтеграції України в європейську та євроатлантичну спільноту.

Роль АКШУ тренерів (практиків і науковців) у проекті: проведення семінарів-тренінгів з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України для педагогічних працівників та представників органів місцевої влади кожного району області. Семінари-тренінги підготовлені в українсько-польських проектах представниками шкіл, методистами інститутів післядипломної педагогічної освіти та викладачами ВНЗ.

У 2008 році АКШУ отримала грант МОН України у конкурсі проектів на виконання загальнодержавних організаційно-аналітичних та науково-методологічних заходів цільового плану Україна-НАТО за бюджетною програмою 2201540 "Виконання загальнодержавних організаційних, інформаційно-аналітичних та науково-методологічних заходів Цільового плану Україна - НАТО".

Назва Проекту "Європейська та євроатлантична інтеграція України через освіту". Державний замовник проекту - Міністерство освіти і науки України.

Виконання проекту спрямоване на забезпечення позитивної динаміки зростання громадської підтримки ідеї вступу до НАТО через виконання Державної програми інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2008-2011 роки з урахуванням досвіду виконання відповідної програми в 2004-2007 роках; забезпечення впровадження у програми основної та старшої шкіл загальноосвітніх навчальних закладів, курсів за вибором, факультативів з питань міжнародної безпеки, євроатлантичної інтеграції України та співробітництва Україна - НАТО на базі підготовлених у 2007, 2008 рр. науково-методичних рекомендацій для вчителів, здійснення заходів щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців у сфері євроатлантичної інтеграції.

Результатом роботи є створення програмно-методичного забезпечення з питань європейської та євроатлантичної інтеграції у форматі:

- Збірника навчальних планів і програм, спецкурсів за вибором для підвищення кваліфікації педагогічних працівників;
- Навчально-методичного посібника "Європейська та євроатлантична інтеграція України через освіту" для тренерів і вчителів (тренінгові курси);
- Розробки та обґрунтування структури та змісту курсів за вибором (факультативу) "Україна – НАТО" та інтегрованого курсу «Європейська та євроатлантична інтеграція і безпека України» для учнів 8-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з методичними рекомендаціями для вчителів.

Навчально-методичний посібник «Європейська та євроатлантична інтеграція України через освіту» для тренерів і вчителів адресовано всім категоріям педагогічних працівників. І тим, хто працює і навчається у системі післядипломної педагогічної освіти, і тим, хто проводить семінари-тренінги у своїй школі, районі, місті чи на загальноукраїнському рівні. Чи не найбільше він стане в нагоді керівникам шкіл і вчителям саме під час здійснення своїх обов'язків. Навчально-методичний посібник «Європейська та євроатлантична інтеграція України через освіту» сприятиме розвитку науково-методичної культури тренера, вчителя, викладача, керівника. Нормативно-правова база реалізації Європейської та Євроатлантичної інтеграції України через освіту підібрана цілеспрямовано, зібрано основні матеріали, які

стосуються безпосередньо освіти та всіх категорій працівників, особливо педагогів-практиків.

Оскільки в науково-методичній культурі керівника важливими є розуміння необхідності впровадження нових науково-методичних заходів, методів і прийомів управління, які відповідають стилю, традиціям, іміджу навчального закладу, то важливим вважаємо розділ, який стосується тренінгових курсів, а також розробки конкретних тренінгів, презентацій з досвіду роботи.

Матеріали Навчально-методичного посібника дозволяють викладачу інституту післядипломної педагогічної освіти, вчителю, директору школи визначати також найважливіші акценти управління групою, класом, школою, дадуть змогу диференціювати цільове призначення знань для окремих груп працівників, способи дій, які саме активні методи потрібні для організації навчання, а також особистісні якості, необхідні для визначення власної місії як суб'єкта організації та управління інноваційною діяльністю.

Важливим і цінним вважаємо те, що напрацьовано і підготовлено до друку не тільки Освітній пакет «Європейська та євроатлантична інтеграція України через освіту» для тренерів і вчителів, а й 2 програми курсів за вибором (факультативів) для учнів 8-11 класів із змістовними методичними рекомендаціями для вчителів, а також збірник навчальних планів і програм спецкурсів за вибором для педагогічних працівників. Все це навчально-методичний комплект, що відповідає вимогам сучасності.

Навчально-методичний посібник складається з передмови, вступу, трьох розділів, списку рекомендованої літератури та презентацій, які подаються в електронному вигляді.

Вдячні всім, хто працював над створенням і підготовкою планів, програм, Навчально-методичного посібника «Європейська та євроатлантична інтеграція України через освіту» для тренерів та вчителів.

Вважаємо, що великим позитивом і для науковців, і для практиків, і для викладачів є також те, що знання і досвід, набуті під час навчання у тренінговому центрі ЦОДН у м. Сулейовику та під час розробки і проведення семінарів-тренінгів в Україні є конкретний практичний результат.

Ми дуже вдячні за підтримку наших ініціатив і проектів Міністерству освіти і науки України, Міністерству закордонних справ України, Посольству Республіки Польща в Україні, а також МО і МЗС Польщі, Центральному Осередку підвищення кваліфікації вчителів Польщі, МФ «Відродження» і Фундації ім. С. Баторія, Фундації ім. Роберта Шумана; Посольству Словацької Республіки в Україні – Інституту євроатлантичної інтеграції, Інституту трансформації суспільства, Центру євроатлантичної інтеграції при Президентові України, Державному Комітету телерадіомовлення, Центру інформації та документації НАТО в Україні, нашим партнерам з Громадської Ліги Україна – НАТО, співробітникам Університету менеджменту освіти АПН України, Інституту педагогіки АПН України, Інституту інновацій та змісту освіти МОН України, управлінням освіти і науки та обласним інститутам післядипломної педагогічної освіти, керівникам і вчителям-практикам.

Дякуємо нашим польським колегам з ЦОДН за надану можливість навчатися, отримати нові знання, уміння, навички, досвід, перевірити себе, свої можливості, свої уміння та оволодіти ефективними методами і технологіями, а також використовувати у своїй діяльності надані друковані ресурси.

Особлива подяка МОН України за надання ґранту для виконання проекту «Європейська та євроатлантична інтеграція України через освіту».

Наш досвід у реалізації курсу європейської і євроатлантичної інтеграції України через освіту підтверджує, що ми – освітяни, керівники навчальних закладів України,

вчителі і методисти, науковці можемо зробити багато для того, щоб українські діти, сьогоднішні наші учні та їх батьки добре розуміли, якими вони хочуть себе бачити, у якій країні хочуть жити, бо світ є взаємозалежним, а мир на землі і життя є вразливими. Тому їх потрібно берегти і захищати.